

When enemies meet

Verslag van workshop 'When enemies meet: large-group identity, violence and the psychopolitical approach for the reduction of tensions' georganiseerd door GGz 's Hertogenbosch, op 30 mei 2002 te Den Bosch.

GGz Den Bosch, organisator van deze prikkelende workshop en van eerdere symposia over vluchtelingen, neemt in Nederland vanwege haar beleidsvisie een bijzondere positie in. Zij is van mening dat getraumatiseerde vluchtelingen ongeacht hun verblijfsstatus zo snel mogelijk hulp geboden dienen te krijgen, onder andere in de vorm van medicatie, een behandelingsplek en psycho-educatie. Dit beleid heeft geleid tot een toestroom van asielzoekende cliënten. In de wandelgangen werd deze unieke en principiële aanpak zowel geprezen als bekritiseerd. Sommigen vonden dat je illegalen niet kunt behandelen; anderen daarentegen meenden dat iedere behandeling, hoe kort dan ook, de voorkeur verdient boven de wachtkamer of niets doen. Met deze opstelling heeft de GGz Den Bosch ervaring en kennis vergaard over de traumatische gevolgen van (oorlogs)conflicten en de wijze waarop deze conflicten wereldwijd kunnen blijven voortwoekeren.

Denken over conflict en vijandschap

Doel van de workshop was het voorkomen en beheersen van conflicten tussen grote groepen over het voetlicht te halen, en daarmee bij te dragen aan preventie. Op uitnodiging leidde prof. dr. Vamik D. Volkan de workshop voor een gezelschap van ongeveer 80 deelnemers uit diverse disciplines. Volkan, hoogleraar psychiatrie aan de Universiteit van Virginia, heeft vooral zijn sporen verdiend als stichter en directeur van the Center for the Study of Mind and Human Interaction (CSMHI) bij de medische faculteit van dezelfde universiteit. Het CSMHI bestudeert in een multidisciplinair gezelschap van psychoanalytici, psychologen, historici, voormalig diplomaten en politicologen, (oorlogs)conflicten tussen grote groepen. Wellicht zou ook het diplomatieke werk van Max van der Stoep in deze context passen. Daarnaast is Volkan trainer en supervisor van het Psychoanalytisch Instituut in Washington en richtte hij het tijdschrift 'Mind and Human Interaction' op. Als (co)auteur van 24 boeken over thema's als 'de behoefte aan vijanden' en 'het gevaar dat etnische trots omslaat in etnisch terrorisme' ontving hij vele internationale onderscheidingen voor zijn werk. Bron van inspiratie voor zijn carrière bleek de inzet van Anwar Sadat in 1978 voor een dialoog tussen Arabieren en Israëliërs. Volkan observeerde toen voor het eerst een opmerkelijk patroon. In gesprek met elkaar benadrukten de twee vijandelijke groepen de identiteit van hun groep; ze lieten zich niet uit over wat ze individueel voor elkaar betekenden. Psychologie kan zo gebruikt worden om te komen tot meer realistische gesprekken tussen vijandelijke groepen. Zeker in geval van trauma's, zo betoogde Volkan in zijn psychopolitieke benadering, is de psychologische waarheid meer van belang dan de historische.

'Large group identity' als tent

Het focus van de workshop lag niet op conflicten op individueel niveau maar op grootschalige groepsprocessen die spelen bij botsingen tussen groepen. Een grote groepsidentiteit is een nationale identiteit of een identiteit gebaseerd op religie; elke groep is specifiek. Volkan stelde deze identiteit voor als een specifieke tent. Het canvas, de vorm en de structuur van de tent zijn dan elementen van de groepsidentiteit die mensen het gevoel geven gelijksoortig te zijn. Het leerproces over groepsidentiteit voltrekt zich geleidelijk.

In het tentenkamp zijn er twee soorten gevaren. Gevaar dat van buiten komt en gevaar van binnen, afkomstig van de leider. Wanneer de tent scheurt of op zijn grondvesten schudt, ontstaat er meer zorg; groepsidentiteit wordt in tijden van nood sterk gevoeld. De tent verandert of er is mogelijk zelfs een nieuwe tent nodig.

Identiteiten, ook die van grote groepen, zijn veranderlijk, maar blijven altijd nodig: zonder kernidentiteit kunnen mensen niet bestaan. Verlies van identiteit brengt angst teweeg.

Etnische identiteit: glorie en trauma

Verhelderend was dat Volkan aspecten van de etnische identiteit in verband bracht met de wijze waarop gedeelde mentale groepsbeelden van historische gebeurtenissen ontstaan. Daarbij zijn twee zaken van belang. Hij gaf aan dat groepen een glorie kiezen, zoals een held uit het verleden. Voor veel Grieken is dat bijvoorbeeld Alexander de Grote. Daarnaast reactiveert een grote groep indringende herinneringen aan een collectief trauma. In deze context is een trauma een desastreuze gebeurtenis van voorouders die gepaard ging met woede en een groot verlies, waarover niet gerouwd kon worden. Deze pijn wordt aan volgende generaties doorgegeven, in de vorm van onvervulde taken of soms als onbewuste verplichting.

Deze gekozen trauma's, aldus Volkan, zijn niet de veroorzakers van oorlog, maar zij zijn wel gevaarlijke brandstof. Het trauma kan geactiveerd worden in een soort tijdverdichting waarin men het pijnlijke verleden in het heden inbrengt. Onder invloed van een leider en een bepaalde ideologie wekt men symbolen van vroegere glorie en trauma tot leven. Wanneer het trauma opnieuw wordt opgeroepen, treedt altijd regressie op als een hulpmiddel om zich beter aan te passen. Regressie tast de kernidentiteit aan en versterkt het blinde volgen van een politieke leider.

Psychologische en geografische grenzen Gedeelde symbolen voor grote groepen en gedeelde beelden van vijandelijke groepen voeden het de ontwikkeling van 'borderpsychology'. Dit is zeker het geval wanneer de stress toeneemt en er regressie optreedt. Volgens Volkan wordt Israël geregeerd door grenspsychologie. Geografische grenzen worden beleefd als tweede huid, er doen zich steeds grensconflicten voor tussen vijandelijke partijen.

Escalatie dreigt bij handelingen en herinneringen die men als geladen beleeft. In dit proces worden kleine verschillen met vijanden vergroot en grenzen strakker aangetrokken. Er ontstaat preoccupatie met bloedbanden en een druk op homogeniteit.

Handlangers en vijanden

Identiteit is een gelaagd begrip altijd afhankelijk van de context. Volgens Volkan is er een menselijke behoefte aan vijanden en handlangers. Op grote schaal wordt ontkend dat alle mensen als het erop aankomt 'killers' zijn. Wanneer politiek leiderschap niet in goede banen wordt geleid, ontstaat een gevaarlijke situatie.

Volkan omschreef hoe niet democratische leiders het basisvertrouwen in families systematisch vernietigen. Zij scheppen in plaats daarvan een nieuw model, met een nieuwe ideologie en een nieuwe geschiedenis. Inhoudelijk wordt dit model gevuld met nieuw nationalisme en mogelijk ook met religieus fundamentalisme. Kenmerkend voor de vorm is een hiërarchie en moraal die overeenkomen met de strakke scheidslijnen uit de kindertijd en puberteit. Een dergelijk model legt in de groep een basis voor scheiding tussen zij die goed zijn en de leider volgen en zij die oppositie voeren.

Vervolgens spelen introjectieve en projectieve mechanismen een rol. De moraal verandert in een richting die ontmenselijking en vernietiging van anderen geleidelijk aan rechtvaardigt.

Gender en etniciteit in oorlog

Niet zo sterk vond ik Volkans opmerkingen over de relatie tussen gender en oorlogsgeweld. Naar zijn mening was er sprake van een tamelijk directe relatie tussen oorlogsgeweld tegen vrouwen en geweld tegen vrouwen in de privé-sfeer, maar hij lichtte dit relevante thema verder nauwelijks toe. Om de complexe verhouding tussen gender, etniciteit en oorlogsgeweld te kunnen analyseren, is meer nodig. Dubravka Zarkov laat in haar analyse van oorlogsgeweld zien hoe etniciteit en gender in voormalig Joegoslavië tot belangrijke grootheden worden gemaakt. Beide begrippen zijn verbonden met macht om de wereld van 'anderen' te definiëren en uit te maken wiens ervaring telt of bepalend is. Etniciteit, aldus Zarkov, wordt explosief wanneer zij alle plaats inneemt en andere aspecten van identiteit verdonkeremaant en verloochent.

Herstel

Verhoudingsgewijs werd in de workshop veel aandacht geschonken aan de opbouw en het verloop van conflicten tussen grote groepen. Minstens zo spannend is echter de vraag wat deze kennis over conflicten bij kan dragen aan het keren van conflicten.

Volkan ging niet echt diep in op mogelijkheden voor herstel; wel gaf hij enkele richtlijnen. Vrijheid van meningsuiting bevordert herstel, evenals het feit dat groepsleden hun individualiteit behouden en dat men in staat is om compromissen te sluiten. Verder kan tijdverruiming, aldus Volkan, een belangrijk middel zijn om blikvernaauwing en het activeren van trauma's tegen te gaan. Ook is het relevant om vragen te stellen over morele kwesties, over realiteit en fantasie en over wat mooi en lelijk is. Beproefd bleek eveneens om onbewuste aspecten van de conflicten meer aan de oppervlakte te brengen en projecties op losse schroeven te zetten. Volkan noemde voorbeelden als een verstorende situatie inbrengen, leiderschap verhelderen, iemand herdenken, vroegere hulpeloosheid herinneren, groepscohesie vergroten en perceptie van huidig gevaar vergroten.

Slot

De inspirerende dag leverde verrassende nieuwe inzichten op over de diepte en onwrikbaarheid van grote conflicten. De interdisciplinaire manier van denken bracht bovendien interessante concepten met zich mee. En toch? Ik volgde de dag met gespitste oren maar was ook een tikkeltje teleurgesteld. Er werd veel aangestipt en globaal behandeld. We zoefden door het wereldnieuws van conflicten. De belofte van een interactieve workshop werd niet echt waar gemaakt. De verhalen en anekdotes over bemiddeling in conflicten tussen grote groepen volgden elkaar in hoog tempo op. Analyses kwamen er verhoudingsgewijs bekaaid af. Relatief weinig tijd werd geschonken aan conflictbeheersing en ontmanteling van conflicten. Volkan is een boeiend en deskundig verteller, maar een workshop van de lengte van een dag verlangt net iets meer analyse. Misschien reden om iets uit zijn oeuvre ter hand te nemen of de geleverde reader bij de dag nog eens kritisch door te nemen op deze vragen.

i Zarkov, D. (1999). From Media War to Ethnic War. The Female Body and the Production of Ethnicity in Former Yugoslavia (1986-1994). Centre for Women Studies University of Nijmegen.

Bron: www.sietske-dijkstra.nl

30/05/2002, Maandblad Geestelijke volksgezondheid

Auteur: © Sietske Dijkstra

